

szeretnénk közelebb kerülni egy valós múltismerethez, a honnan jöttünk, hol vagyunk és merre tartunk kérdéseinek a megtárgyalásában.

A fentiek megfogalmazásához (bocsánat, de most kapok észbe, hogy szinte csak) ürügyként szolgáló kiadvány célja, a szerzők világos megfogalmazása szerint is, hogy hozzájáruljon a néprajzi tudományok egészséges (ön)reflexiójához. Noha, amint arra a bevezetőben már részletesebben is kitértem, a néprajz, igaz, változó mértékben és intenzitással, de mindig is kiszolgálója és kiszolgáltatottja volt a regnáló ideológiáknak, politikai rendszereknek. A magyar olvasó számára hadd hozzam ide példának Kovács Ákos eléggé nem méltányolt, hatalmas munkáját, *A kitalált hagyományt* (Pozsony, Kalligram, 2006), ami e kiszolgáltatottságoknak és kiszolgálásoknak sok tucatnyi megnyilvánulási formáját mutatja be. Jelen kötet szerzői a történelemnek egy olyan szeletét, Európának egy olyan területét választották, amikor és ahol a tudomány a hatalomért és a területi igények igazolásáért folytatott harc katonai stratégiáinak organikus része lett. Noha tudományos diszciplíná(i)nk eredményei első ránézésre sokszor öncélúnak tűnnek, némi szarkazmussal: a „társadalmi hasznosíthatóság” kézzelfoghatósága nem annyira szembeötlő (ott van az persze, még ha nem *szemkibökő készülék* formájában is), ebben az esetben egészen más a helyzet. Még ha a történelem nem ismétli is önmagát (jómagam ebben sem volnék biztos), bizonyos „megoldási” formák időről-időre hajlamosak visszatérni. A bennünket körülvevő, nem túlzás: forrongó világ meg arra figyelmeztet, hogy érdemes és szükséges szembenézni a saját tudományos múltunkkal is. Beleértve ebbe a háború utáni ingadozások és sarkosságok kérdéseit is. De ez már egy másik történet. Tényleg?

Liszka József

Vörös Ferenc: Név- és nyelvhasználat a magyar nyelvterület peremvidékén. Szombathely, Savaria University Press, 2022, 336 p.

Vörös Ferenc legújabb könyve olyan nyelvészeti-nyelv földrajzi elemzéseken alapuló, korábban konferenciakötetekben, antológiákban megjelentetett írásokat tartalmaz, amelyeket közös gondolat, az anyaországon kívül élő magyar beszélők közösségei név- és nyelvhasználatára kapcsol egybe. A gyűjteményben közzétett tizenkét tanulmányban a szerző egyebek között olyan fontos kérdésekre keresi és találja meg a választ, mint például: miképpen befolyásolták a határon túli magyarok név- és nyelvhasználatát a múlt század történelmi változásai, milyen következményekkel járt az utódállamokba kényszerült magyarok anyanyelv- és névhasználatának a formális szintereken való korlátozása vagy megtiltása, milyen különbségek mutatkoznak az egyes régiók nyelv- és névhasználatában. Mindezekből jól látható, hogy vizsgálódásai során Vörös Ferenc a nyelvtudomány több területéhez is kapcsolódik, kutatási eredményei elsősorban a történelmi személynévtan, a modern onomasztika, a szociolingvisztika és a kontaktológia számára izgalmasak és hasznosak. A továbbiakban az egyes közlemények vonatkozásában mutatjuk be a kiadványt.

A *Nyugat-magyarországi és burgenlandi családnevek a történelmi nyelvöldrajz nézőpontjából* (13–49. p.) c. írásában a szerző a 18. század eleji magyar nyelvterület legnyugatibb peremével érintkező Vas, Sopron és Moson megye családnévállományát vizsgálja majd veti össze a 2009-es magyarországi, illetve osztrák-magyar határmenti régió nyelvöldrajzi vonatkozásaival. A vizsgálódás irányvonalát annak tanulmányozása adja, hogy miként járulhatnak hozzá a történelmi névtani kutatások a 18. század eleji Magyar Királyság magyar nyelvterületének nyugati peremére jellemző nyelvi-etnikai viszonyok körülhatárolá-

sához. Ehhez Vörös meggyőződése szerint alapvetően a térség német, szláv és magyar eredetű családnevei nyelvi alkatának vizsgálata szolgálhat közvetett támpontul. Az elének tárt névanyag középpontjában az Unger családnév áll, ezt követi az -ics végű szláv eredetű családnevek, majd a -mann utótagú nevek téri tagozódásának vizsgálata. A továbbiakban a szláv eredetű -szky (-ský) képzős nevekkal és azok nyelvföldrajzból levonható tanulságaival foglalkozik a szerző, majd a Rozmán családnév lexikális típusa alá besorolható névváltozatok morfofonetikai kérdéseit boncolgatja. A vizsgált családnevek sorát a magyar névképzésnek tekinthető Nagy név háttérben álló sokféle motiváció zárja.

A Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből (51–76. p.) c. dolgozatában a szerző arra a földrajzi területre irányítja a figyelmet, amelyet az első világháború befejezése után Ausztriához csatoltak. A szóban forgó régióban három fő etimológiai réteggel, döntően német, kisebb részben pedig szláv és magyar eredetű családnevekkel találkozhatunk. A jellegzetes német és szláv névképzések morfoszemantikai típusai alapján végzett vizsgálatok összegzéseként Vörös megállapítja, hogy a történelmi Sopron, Vas és Moson megye területén a népességi és gazdasági viszonyok 1720-as országos összeírása döntő többségében német eredetű családnevekről tanúskodik; ugyanakkor úgy véli, hogy „egy-egy név eredete és viselőjének nyelvi-etnikai hovatartozása között többnyire nincs szükségszerű összefüggés, hiszen az etimológia sokkal inkább a névadó közösséget, mintsem a névgazdát jellemzi”. (61. p.) A dolgozat részét képező térképmelléletek szerint a németiség jelentős helyi többséget alkotott a Magyar Királyság legnyugatibb megyéiben, de a régióba a 15. századtól előbb szórványosan, később tömegesen betelepülő horvátok is jelen voltak a teljes nyugati határszélen. A magyar eredetű családne-

vek kis számát a szerző azzal magyarázza, hogy a nemesi kiváltságokkal rendelkező örvidéki települések népessége kívül esett az összeírók látókörén (történelmi források szerint a katonai hatóságok nem engedték a határörvidéki lakosságot összeírni), így személynévanyaguk nem lett feljegyezve.

A felsőpulyai magyarságról az ezredforduló után két évtizeddel (77–92. p.) címmel közzétett írás keletkezését az a Felsőpulyán (Oberpullendorf, Ausztria) végzett terepmunka inspirálta, mely a szerző szakmai vezetésével valósult meg 2016-ban. Az összegyűjtött adatok feldolgozását megelőző kitekintés arról tanúskodik, hogy a település népességének jelentős részét egykor őshonos magyarok alkották. 1910-ben Felsőpulya lakosainak már csak 36,67%-a, száz évvel később, 2010-ben pedig mindössze 22%-a vallotta magát magyarnak. Annak ellenére, hogy az Osztrák Szövetségi Kormány 2000. évi állásfoglalása szerint a településen a német nyelv mellett a magyar is hivatalos státuszt élvez, az őshonos magyar népesség identitása – más, magyar hagyományokkal rendelkező felső-orségi településekhez hasonlóan – megváltozott: nem magyaroknak, hanem osztrákoknak vallják magukat. Vörös úgy véli, hogy az efféle önazonosság-tudat háttérben az áll, hogy úgy érzik, „a számukra jólétet biztosító osztrák államhoz e tekintetben is lojálisnak kell lenniük”. (83. p.) A felsőpulyai magyarság mára több kutató véleménye szerint a nyelvcsere folyamatának végállomásához érkezett. Ennek különböző okai vannak, közülük a szerző elsőként nevezi meg a késve érkezett kisebbségvédelmi intézkedéseket, amelyek, ha időben jönnek, még megállíthatják volna a folyamatot.

A Népességmozgás modellálása történeti és jelenkori családnév földrajzi térképlapok alapján (93–132. p.) c. dolgozatban a 18. századi Magyar Királyság keleti peremvidékének leggyakoribb családneveit, illetve ezeknek a 2009-es magyarországi családnévállomány-

ban való előfordulását veti össze Vörös Ferenc, miközben a két idősíkból származó családnevek etimológiai rétegeinek gyakoriságára fókuszál. Vizsgálati eredményei alátámasztják azokat a feltételezéseket, miszerint létezik egyfajta korszakokon átívelő névföldrajzi állandóság, melyben egyértelműen szerepet játszik a nyelvet használó beszélőközösség konzerváló ereje. A tanulmánynak hasznos részét képezik azok a táblázatok, amelyek felvonultatják a vizsgált Árgyelán, Erdelyán, Marosán, Moldován családnevek ejtés- és/vagy írásképváltozatait, illetve ezek gyakorisági előfordulását a történeti és a jelenkori korpuszban. Vitathatatlanul értékesek továbbá azok a mellékletként csatolt kartogramok, melyek áttekinthetően szemléltetik az -inger képzős német családnevek történeti névföldrajzát, a Csémy név történeti és jelenkori névföldrajzát, valamint az Árgyelán és az Erdelyán, a Marosán és a Moldován családnevek változatainak mindkét időszámban való térbeli eloszlását települések és megyék szerinti bontásban.

A *Névhasználati motivációk a Kárpát-medencei magyar nyelvterület külső régióiban* (133–152. p.) c. írás a trianoni békeszerződés után a peremállamokban (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) kisebbségi helyzetbe szorult magyarság személynévállományának változását vizsgálja. A szerző előbb felsorakoztatja e változások okait, melyek egy része a hatalom államnyelvűsítési törekvéseivel hozható összefüggésbe, másik része pedig a többségi társadalom névasszimilációs szándékaihoz köthető. A továbbiakban a kisebbségben élő magyarok névhasználatának jellegzetességeit az egyes utódállamokban hatályos névjogi vonatkozású jogforrások ismeretében tárgyalja. Vizsgálódásának eredményeképpen megállapítja, hogy „bármely magyarlakta Kárpát-medencei külső régió személyneves korpuszát tanulmányozzuk a formális nyelvhasználati színtereken, közös sajátosságnak fogjuk talál-

ni, hogy a 20. században a magyar beszélőközösség személyneveit tömegesen államnyelvűsítették”. (145. p.) Az egyes régiókban végbe ment folyamatok és változások rokon vonásainak részletes egybevetésétől eltekint a szerző, ehelyett olyan régiós jellegzetességeket emel ki, amelyek az adott térséget megkülönböztetik a többi régiótól.

Az *Erdélyi szótörténeti tár és a család-névföldrajzi kutatások kapcsolódási pontjai* (153–181. p.) címen közzétett tanulmányt a Szabó T. Attila regionális szótárában előforduló etimológiai és nyelvföldrajzi kapaszkodók, valamint a szócikkekben található család- és személynévi példák ihlették. Vörös Ferenc az Erdélyben jellemző családnevek közül két lexikális és egy morfoszemantikai típust állít vizsgálódásai középpontjába, az összevetéshez azonban kiinduló forrásától, az Erdélyi szótörténeti tártól jellegében teljesen eltérő korpuszt használ: az 1720-as országos családnév-állományt. A szótörténeti tárból elsőként a regionalizmusnak tekintett fazakas címszót emeli ki, párhuzamba állítva vele az 1720-as összeírásban előforduló, a foglalkozásnévből származó családnevek nyelvjárási változatainak nyelvföldrajzát. Másodikként a helynévből eredeztethető Ohaba családnév változatait vizsgálja, végül a -fi névrészes családnevek ortográfiai szempontból is nagyfokú változottságot mutató változatait tekinti át nyelvföldrajzi szempontok alapján. A dolgozat részét képező kartogramok ezúttal is megyénkénti és településenkénti bontásban szemléltetik az 1720-as országos összeírásból szerzett adatokat.

Az *Államnyelvűsített kárpátaljai személynéveink kálváriája a 20. és 21. században* (184–194. p.) c. írás az ukrán nyelvtörvények és névjogi vonatkozású szabályozások oldaláról vizsgálja a kárpátaljai magyar kisebbségek hivatalos és informális névhasználatát. A szerző saját kutatásai, valamint kárpátaljai magyarok által a rendelkezésére bocsátott, ukrán

hatóságok által kiállított személyi okmányok névadatai alapján szemlélteti a kárpátaljai magyarok névviselésének sajátosságait. A dolgozatban található 2. táblázat szemléletesen ábrázolja a magyarországi és a kárpátaljai magyar nők hivatalos és informális névhasználati lehetőségeit, s egyben alátámasztja azt a tényt, hogy a „kárpátaljai magyar nőknek sokkal szűkebb repertoárt kínál a jog, mint a magyarországiaknak”. (193. p.)

A *Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvöldrajzáról* (195–213. p.) c. tanulmány a szerzőnek azon tapasztalatán alapul, hogy az 1720-as összeírásból ránk maradt családneveknek nemcsak az olvasata, hanem a képzésükkel kapcsolatos kérdések megválaszolása is gyakran okoz fejtörést a kutatók számára. Mivel a fentiekből következően e nevek nyelvi hovatarozásának etimológiai megközelítése nem mindig vezet megnyugtató eredményre, Vörös Ferenc néhány, a fennmaradt névkörpuszból kiválasztott példa segítségével szemlélteti a névelemzés során felmerülő problémákat. A különféle eredetretegek kialakítása-kor a névalkotás módját veszi figyelembe, így több csoportot alakít ki: az elsőbe a magyarban, a másodikba a szláv nyelvek valamelyikében, a harmadikba a németben keletkezett családneveket sorolja; miközben elkülönítve kezeli azokat a neveket, amelyeknél a képzésmód alapján többféle besorolási lehetőséget feltételez. Vizsgálódásának eredményét adekvát magyarázatokkal alátámasztva a dolgozatban közzétett kartogramokon követhetjük nyomon, melyek a magyar, szláv, német, illetve német–magyar és szláv–magyar névképzéssel létrejött családnevek nyelvöldrajzát ábrázolják az 1720-as közigazgatási beosztás nyugati és déli megyéiben.

A *Horvátországi magyarok a huszonnegyedik órában* (215–231. p.) c. írásában a szerző a horvátországi magyarság fennmaradásának feltételeit vizsgálja a kisebbségek nyelvi jogait biztosító szabályozásoktól kezdő-

dően az informális szintereken, az oktatásban, a kultúra és a tömegtájékoztató területén tapasztalt nyelvhasználati jellemzőkön keresztül egészen a hitéletig. Összegzésül megállapítja, hogy bár a jelenlegi horvátországi nyelvpolitika lényegében minden nyelvhasználati szintéren biztosítja az országban élő magyar közösségek anyanyelvének használatát, kutatása során a hosszabb távú fennmaradás szempontjából több kedvezőtlen tényezőt is észlelt. Ezek közé sorolja a horvátországi magyarok viszonylag alacsony lélekszámát, a szórványban élők nyelvhasználati lehetőségeinek korlátait, a vegyesházasságok növekvő számát, a horvátdomináns kétnyelvűség erősödését, s az utóbbi következményeként a magyar nyelv presztízsének csökkenését a magyar gyökerű családokban. A fentiek következtében „Szlavónia számos magyar gyökerű falva szolgál napjainkban élő laboratóriumaként ennek a folyamatnak, illetőleg a helyi beszélőközösségekben bekövetkező nyelvcsere-nek/nyelvhálalnak a tanulmányozására”. (229. p.)

A *Kárpát-medencei névpolitikai sereg-számla* (233–280. p.) c. dolgozatban a szerző a tudományos, illetve politikai vonatkozású névpolitika tükrében tanulmányozza a peremországok magyarlakta régióinak helyzetét. Vizsgálódásai során állami hovatarozásuk betűrendjében veszi sorra a Kárpát-medence külső térségeinek névpolitikai gyakorlatát: alapvetően a hely-, személy- és intézménynevek használatának jogi szabályozását és gyakorlati megvalósulását állítja a középpontba, de esetenként a nyelvi tájkép alakulását befolyásoló informális tényezőkre is kitekint. A kutatás tanulságaként megállapítja, hogy a térségben „mind pozitív, mind negatív tartalmú nyelv-és névpolitika esetében találkozhatunk a) megengedő és/vagy támogató, illetőleg b) korlátozó és/vagy tiltó gyakorlatot folytató államokkal, de a kettő akár egyazon országon belül is jól megfér egymás mellett”. (236. p.)

A *Miről vallanak a kelet-szlavóniai Rétfalu hajdani családnevei?* (281–315. p.) c. tanulmányban névföldrajzi térképlapokkal ered a hajdani Baranya vármegye, ma Horvátország fennhatósága alá tartozó település egykori és jelenlegi magyar népességének nyomába Vörös Ferenc. A rendelkezésére álló névkorpusz (a rétfalui református temető magyar, illetőleg magyar eredetű személyneveket tartalmazó sírfeliratai; továbbá a település általános iskolája végzőseinek névjegyzéke az 1957/58-as tanévtől kezdődően) alapján kartogramok segítségével mutatja be a Rétfalu temetőjében gyűjtött jellegzetes családnevek, a Magdika, Ledő, Gyana/Gyanó, Tósa és Gajnok nyelvföldrajzát, összevetve az 1948-as népszámlálás adatait az 1720-as országos összeírás és a 2009-es magyarországi családnévkorpusz névadataival.

A gyűjtemény utolsó, *Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv?* (318–336. p.) c. dolgozatában a szerző a hitélet megtartó szerepét vizsgálja a burgenlandi Felsőőr református beszélőközösségének vonatkozásában. Áttekinti a gyülekezet mindenkori előjáróinak azon döntését, melyek 1922-től, a település Ausztriához való csatolásától napjainkig biztosították/biztosítják a felsőőri beszélőközösség által használt két nyelv, a német és a magyar közötti egyensúlyozást. Fontos üzenetként tárja elénk azt a magyarnyelvűség megtartását célzó felsőőri törekvést, miszerint a 2019-es lelkési pályázat kiírásában alapvető szempontként szerepelt, hogy a gyülekezet élére meghívandó lelkész németül és magyarul is képes legyen szolgálni a híveket.

Vörös Ferenc fenti tanulmánykötete betekintést nyújt a szerző eddig megjelent 19 monografikus munkájának, valamint magyarországi és külföldi szerkesztett és lektorált gyűjteményekben, szakmai folyóiratokban közölt csaknem másfél száz tanulmányának kutatási eredményeibe. Jó alapul szolgál további, a történeti és jelenkori családneveket a

nyelvföldrajz keretébe ágyazó kutatások megtervezéséhez, folytatásához; a szerző módszertani alapvetései mindemellett nagymértékben segítik a személynevekkel foglalkozó fiatal kutatók munkáját. A kötetben megjelenő írások értékét emelik a kiváló minőségű, profeszionálisan szerkesztett térképmelléletek.

Misad Katalin

Varga P. Ildikó: A kultúraszervező Vikár Béla. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023, 224 p.

Varga P. Ildikó kéziratári és levéltári kutatásokon alapuló monográfiája új megvilágításba helyezi a Kalevala-fordítóként és a népköltészet gyűjtőjeként ismert Vikár Béla (1859–1945) alakját. A Vikárt mint kulturális menedzsert bemutató kötet egyrészt a levelezés tanulságait összegzi tematikus kategóriákba rendezve, az időrendtől sem szakadva el, másrészt áttekintést ad Vikár életéről és pályájáról, az életmű legfontosabb szegmenseiről. A szerző a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa és az *Erdélyi Múzeum* folyóirat főszerkesztője, a finn–magyar kulturális kapcsolatok és a magyar műfordítástörténet elismert kutatója, a finn irodalom fordítója. Varga P. Ildikó korábbi műveiben is foglalkozott Vikárral: *Hiisi szarvasától a csodaszarvasig* című monográfiájában (Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010) a magyar Kalevala-fordításokat elemezte, 2017-ben pedig Vikár Béla 600 levelét rendezte sajtó alá *Finnország egyik leg-
lelkesebb diplomatája itt több mint ötven éven keresztül* címmel. A magyarországi és finnországi levéltárakból összegyűjtött Vikár-levelek nagy része finn címzettekhez szól vagy finn tárgyú, a finn nyelven írottakat maga Varga P. Ildikó fordította magyarra.

A *kultúraszervező Vikár Béla* című kötet is számos Vikár-levelet vagy levélrészletet